

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1986.2.04>

Teet VEISPAK

VALLASLAPSED TALLINNAS 17. SAJANDI LÖPUL JA 18. SAJANDI ESIMESEL KÜMNENDIL

Vallaslapsed on pakkunud ajaloolastele juba üsna pikka aega suurt huvi. Esmalt on aga uuringute põhirõhk langenud demograafilisele küljele.¹ Vähemal määral, ehkki viimastel aastatel üha hoogustavalt on käsitlemist leidnud ka erinevate sotsiaalsete kihtide suhtumine nii vallaslastesse kui ka nende vanematesse.²

Meil on see problemaatika olnud rohkem tagaplaanil kui mitmel pool mujal. Vallaslastega seonduvaid küsimusi on käsitletud peaaesjalikult talurahva ajaloolisele demograafiale pühendatud töödes.³ Linnade sellekohane materjal on jäänud paraku üsna puutumatuks. Järgnevas vaadeldakse lähemalt Tallinna alamkihtide vallaslapsi ja ka nende vana- maid (nii Tallinnas kui mujal Euroopas pärines rõhuv enamik vallas- lapsi alamkihtidesse kuuluvatest naistest; vallaslaste sotsiaalset kuulu- vust ei saa seevastu nõnda üheselt määratleda). Artikli esimeses osas valgustatakse vallaslaste küsimust demograafilisest aspektist, teises osas on kõne all linnaühiskonna suhtumine niihästi vallaslastesse kui ka nende vanematesse.

Vallaslaste vaatlusel on ajaloolased, kelle uurimisobjektiks on ühis- konna alamkihid, pahatihti küllaltki suurtes raskustes, kui nad üritavad meetrikaraamatuile tuginevale, teatud mõttes vaid statistilisele käsitlu- sele lisada suhtumist peegeldavat aspekti. Tingitud on see asjaolust, et alamkihid kajastuvad allikais suhteliselt harva; need allikad aga, mis näitaksid alamkihtide endi suhtumist vallaslastesse või -emadesse, puu- duvad praktiliselt üldse. Enamasti tuleb piirduda vaid meetrikaraama- tutega. Teiseks põhiallikaks on kohtuprotokollid. Kohtuasjad ei kajasta mitte niivõrd rahulikult kulgevaid argisündmusi, kuivõrd enamiku ini- mestega mitte iialgi juhtuvaid ekstreemseid elunähtusi. Tõsi, ka vallas- lastega mahasaamine polnud käsitletavas ajalõigus ja veel tükk aega hil- jemgi elu norminähtus. Esmase tähtsusega allikad on, nagu osutatud, meetrikad. Need on eesti Pühavaimu⁴ ning rootsi Mihkli⁵ koguduse kiri- kuraamatud. Nende koguduste liikmeskond koosnes valdavalt linna alam-

¹ Näit. Laslett, P. *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*. Cambridge, 1977; Bastardy and its Comparative History. Ed. by P. Laslett, K. Oosterveen and R. M. Smith. Cambridge, Mass., 1980.

² Näit. Stone, L. *The Family, Sex and Marriage in England 1500—1800*. London, 1977; Fairchilds, C. *Female sexual attitudes and the rise of illegitimacy: a case of study*. — *J. Interdisciplinary History*, VIII:4 (Spring 1978), 627—667; aga ka Mitterauer, M. *Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*. München, 1983.

³ Palli, H. *Illegitimacy and remarriage in Estonia during the eighteenth century*. — In: *Marriage and Remarriage in the Population of Past*. Ed. by Jacques Dupâquier et. al. London, 1981, 473—479; Palli, H. *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685—1799)*. Tallinn, 1984, 54.

⁴ Tallinna Riiklik Keskarhiiv (=TRKA), f. 238, nim. 1, s. 1.

⁵ TRKA, f. 239, nim. 1, s. 1.

kihtidest. Võrdlusmaterjalina on kasutatud Niguliste⁶ ja Oleviste⁷ saksa koguduse meetrikais registreeritud abieluväliste laste ristimississekan-
deid.

Vaatluse ajalised piirdatumid tulenevad meetrikate sissekannetest. Pühavaimus algavad need 1695. aasta aprillist, Mihkli koguduse meetri-
kas 1697. aastast. Nimetatud saksa koguduste kirikuraamatuid on haka-
tud pidama juba 17. sajandi esimesest poolest. (Siin on kasutatud and-
meid alates 1680. aastast.) Teiselt poolt on ajapiiriks võetud 1709. aasta,
kuna 1710. aasta augustis puhkenud katkuga lõpeb meetrikaisse sissekan-
nete tegemine. Nõnda markeerib praegust käsitlust ajaliselt ühelt poolt
Suure nälja aeg ning teisalt 1710. aasta katk. Mõistagi on see ajalõik
liiga lühike suuremate üldistuste tegemiseks. Saadud andmed peegelda-
vad ennekõike alamkihtide seksuaalkäitumise ühte nähtavat tahku nälja-
aja ning sellele järgnenud Põhjasõja oludes.

*

Võrreldes muu Eesti alaga, kus vallaslapsed moodustasid vaadelda-
val perioodil 0,5—2,5 (Kose kihelkonnas 3,5) protsenti sündide kogu-
arvust⁸, tulevad käesoleva vaatluse objektiks olevad Pühavaimu ning
Mihkli kogudus küllaltki reljeefselt esile. Pühavaimu koguduses kõigub
abieluväliste laste protsent 2,2 (1709) ja 9,4 (1706) vahel. Mihkli kogu-
duses on see amplituud veelgi suurem: 1,5 (1705) ja 11,0 (1700). Keskmiselt
teeb see mõlemas mitteraksa koguduses vallaslaste protsentarvuks
6 (Pühavaimus 6,04, Mihkli koguduses 6,06). Saksa kogudustes oli val-
laslaste hulk võrreldes kahe ülalnimetatud kiriku omaga tunduvalt väik-
sem. Nii ei ole Nigulistest vallaslaste osakaal ühelgi aastal palju üle ühe
protsendi (erandiks oli vaid 1697. aasta, mil see arv oli 2,8). Keskmiseks
protsendiks saame vaadeldavail aastail 0,77. Oleviste koguduses
registreeriti abieluväliseid lapsi veelgi vähem: kolmekümne aasta jooksul
(1680—1709) oli neid kokku kõigest viis. Huvi pakub võrdlus hilisemast
ajast. Aastail 1845—1859 oli vallaslaste keskmine protsent Tallinna eesti
kogudustes 16,5 (maksimaalne 24,0% — 1855, minimaalne 12,1% —
1857). Saksa kogudustes oli vallaslaste keskmine protsentarv samas aja-
vahemikus 4,9 (maksimaalne 10,5% — 1855, minimaalne 1,7% — 1852).⁹
Vallaslaste arvukuse suurenemine 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandi
alguses oli üleeuroopaline nähtus¹⁰, mille kulg Eesti linnades on senini
lähemalt uurimata.

Vallaslaste arvus toimusid siin vaadeldaval ajal märgatavad muutused
(tab. 1).

Nii Pühavaimu kui Mihkli koguduses suureneb abieluväliste sündide
arv Põhjasõja esimesel viiel aastal võrreldes eelnevatega märgatavalt.
Järgmisel viiel aastal väheneb see Pühavaimus nõnda palju, et on väik-
sem ka 17. sajandi lõpu vastavast näitajast. Saksa kogudustes regist-
reeritud vallaslaste arvus sellist kõikumist täheldada ei saa. Suuresti
seletub abieluväliste sündide suurenemine Pühavaimu ja Mihkli kogu-
duses 1700. aastal puhkenud Põhjasõjaga. 1660. aasta kuningliku reso-
lutsiooni põhjal pidi Tallinn sõja ajal Rootsi garnisoni majutama.¹¹
1700. aasta algupoolel majutatigi linnas rae mõningasest vastuseisust

⁶ TRKA, f. 236, nim. 1, s. 8.

⁷ TRKA, f. 31, nim. 1, s. 15, 16.

⁸ Palli, H. Illegitimacy and remarriage in Estonia, 474.

⁹ Kluge, E. Biostatik der Stadt Reval und ihres Landkirchsprenghels für die Jahre 1834—
1982. Erste Abteilung. Statistik der Geborenen und Getrauten. Reval, 1867, tab. I, II.

¹⁰ Sellele pühendatud kirjanduse kriitilist ülevaadet ja ehk ka seni esitatust enim veen-
vaid seletusi vt. Mitterauer, M. Ledige Mütter, 86—113.

¹¹ Hartmann, S. Reval im Nordischen Krieg. — Quellen und Studien zur baltischen
Geschichte, Bd. I. Bonn — Godesberg, 1975, 39.

Vallaslaste arv Tallinna kogudustes aastail 1695—1709*

Kogudus	1695—1699		1700—1704		1705—1709		Kokku	
	Kogu sündimus	Vallaslapsed	Kogu sündimus	Vallaslapsed	Kogu sündimus	Vallaslapsed	Kogu sündimus	Vallaslapsed
Pühavaimu	1014	62**	1186	80	934	52	3134	194
Mihkli	284	23***	564	41	404	19	1252	83
Niguliste	495	5	530	4	441	2	1466	11
Oleviste	247	1	285	2	232	0	764	3

* Allikad: TRKA, f. 238, nim. 1, s. 1; f. 239, nim. 1, s. 1; f. 236, nim. 1, s. 8; f. 31, nim. 1, s. 15, 16.

** Pühavaimu meetrika sissekanded algavad 1695. aasta aprillist.

*** Mihkli koguduse meetrika algab 1697. aastast.

hoolimata ooberst Adam Carl de la Gardie suuremalt jaolt värvatud eestlastest koosnev jalaväerügement. Järgnevatel aastatel lisandus sellele ooberst Otto Nierothi rügement. Pärast Schlippenbachi armee purustamist Hummuli lahingus (1702) tuli Tallinna garnisonile juurde ka osa selles lüüasaamises terveks jäänud vägesid. Nõnda koosnes sinne garnison 1703. aasta sügise hakuks 2363 mehest.¹² 1705. aastal saabus Tallinna lisaks olemasolevaile veel ooberst Bogislaw von der Pahleni määrugement. Sõdureid oli linnas nüüd 5193. Hiljem küll linnas majutatud soldatite hulk vähenes sõjategevusest aktiivse osavõtu tõttu, kuid sellest hoolimata oli siin pidevalt tuhandeid võõrsilt värvatud mehi. Katkueelse ajal suurenes linna majutatud soldatite arv taas (katku puhkemise ajaks on Tallinna garnisoni suurust hinnatud 4500 mehele).¹³ Nagu edasist nähtub, olid sõja-aastatel üsna tihti vallaslaste isadeks (puhuti ka vallasemadega abiellujateks) linna majutatud soldatid. Peatumata pikemalt sellel, missuguseid muutusi inimeste käitumises toob endaga kaasa sõda, nenditagu, et siis teisenevad senised väärtushinnangud (enekõike väeteenistusse värvatute puhul). Seni kehtinud moraalinormid minetavad tihti sõjast osavõtjate suhtes oma senise tähenduse ning kehivuse. Suuresti maksab see just seksuaalsfääri kohta.¹⁴ Seetõttu võib vallaslaste arvukuses registreerida suurenemist peaaegu alati, kui linna olid majutatud veidigi suuremad väekoondised. Seda on võimalik täheldada ka siin käsitletavast perioodist 150 aastat hiljem toimunud Krimmi sõja aegu (1854—1856), kui Tallinnas ning selle lähemas ümbruses oli (küll suurte kõikumistega) kolme aasta vältel majutatud kesktlābi 25 000 meest.¹⁵

Vahetult katkueelseil aastail vallaslaste arv võrreldes eelmiste aastatega väheneb tunduvalt. Seda on üsna raske seletada. Kas abieluvälised suhted kahanesid? Kui vastata sellele ainuüksi meetrikaraamatute

¹² Samas, 40.

¹³ Samas, 41.

¹⁴ I maailmasõja aegset sellesisulist materjali pakub ohrtrasti teos: Sittengeschichte des Weltkrieges. Hrsg. Magnus Hirschfeld. Bd. I—II. Leipzig — Wien, 1930. Mis on selliste nihete sügavam põhjus? Näib, et päris rahuldavat seletust tänini pole. Üsna väheveenvana kõlab näiteks ameerika psühhoanalüütiku Therese Benedeki vahetult II maailmasõja järel avaldatud arvamus, nagu annaksid mehed ja naised sõja ajal kiusatusele kergemini järele. Vt. Benedek, T. Insight and Personality Adjustment. A Study of the Psychological Effects of War. N. Y., 1946, 292.

¹⁵ Kluge, E. Biostatik der Stadt Reval, 10, tab. I, II.

sissekannetele tuginedes, siis oleks seda võimalik ehk väitagi. Kuid ei tohi unustada, et meetrikate sissekanded näitavad enamasti (see on oletus) abieluväliste suhete tinglikult öeldes ebaõnnestunud või mittesoovitud tagajärgi. Seega kajastub kirikumeetrikais vaid üks osa abieluvälisest seksuaalsuhetest, võimalik, et arvuliselt kõige tühisem. Katkueelseil aastail ei vähene mitte ainult vallaslaste arv, vaid ka kogu sündimus, seda nii Pühavaimu kui Mihkli koguduses. Sedasama võib märgata ka saksa kogudustes. Vähemalt osaliselt saab selle kanda sõja ja linna ebstabiilse olukorra arvele.

Kes olid vallaslaste emad? Kasutada olnud allikad ei võimalda sellele küsimusele mitte kõikidel juhtudel täpselt vastata. Valdavalt kuulusid nii Pühavaimu kui Mihkli koguduse meetrikaisse kantud vallaslaste emad linna alamkihtidesse. Tihti aga ei selgu, missugust ametit üks või teine nendest enne lapsega mahasaamist oli pidanud. Nii jääbki Pühavaimu koguduses umbes 40 protsendil neist tegevusala nimetamata. Mihkli koguduses on see hulk veelgi suurem (ca 60%). Pühavaimu 194 juhust olid 64 vallasema olnud varem ametis teenijatüdrukutena. Mihkli koguduses olid 83-st 21 olnud teenijatüdrukud. Võimalik, et osa nendest, kelle kohta pole midagi lähemalt öeldud, teenisid endale elatist samuti teenijatüdrukutena. Vähem oli neid naisi (Pühavaimus ca 13%; Mihkli koguduses 4%), kes olid sattunud nurgavoodisse mitmendat korda, või neid, kelle alaliseks teenistuskohaks olid kõrtsid. On üsna tõenäoline, et kõrtside naisteenijad tegutsesid osalt kas prostituutidena või muidu nn. lõtvade ja liiderlike naistena. Ülejäänud tegevusalade ring oli vallasemadel üsna ahtake: nimetatute seast leiame majapidajanna, poenaise, kuus leske, mitte enam esimese lapsega mahasaava amme ning kerjusnaise. Enamik vallasemasid olid Tallinna elanikud. Pühavaimu meetrikas fikseeritud 12 juhul ja Mihkli omas 4 juhul olid nad tulnud väljastpoolt. Seda võib pidada küllaltki tagasihoidlikuks, kui arvestada, mis ulatuses näiteks Lääne-Euroopas käima peale jäänud üksikud naised suurematesse linnadesse pürgisid. Samas tuleb arvestada, et sinne talurahvas oli pärisorine ning seetõttu üsna piiratud liikumisvabadusega.

Küllaltki huvitavat võrdlust eespool vaadeldud kogudustele pakuvad Niguliste ja Oleviste andmed. Saksa kogudustes domineerivad vallasemadena linnakodanikest käsitöölise tütreid. Kahe koguduse peale kokku 30 aasta vältel ristitud 35 vallaslapsest olid 11 käsitöölise lapselapsed. Ülejäänute emad pärinesid tunduvalt vähemal hulgal kaupmeeste perekondadest (3) ja sakslastest teenijarahva seast (3). Siingi jääb mitmete vallasemade (või ka nende vanemate) tegevusala täpsemalt määratlemata, nende etnilises kuuluvuses aga suuri kahtlusi olla ei saa. Mitmenda lapsega mahasaajaid on Nigulistes kirja pandud vaid 2 (Olevistes ei ole neid märgitud). Viliakam oli neist raekoka Olaff Hoecki tütar Katharina, kes jõudis vaadeldavas ajavahemikus sünnitada kolm poissi (1683, 1685, 1693). Varasematel aastatel oli ta sünnitanud samuti kolm poissi, kellele *wegen vielen Hurenkerlen mit dem sie zu gehalten, keinen gewissen Vater nennen könnte*.

Saksa koguduste vallasemade seas oli ka aadli esindajana Anna Dorothea Greffe, kes oli kokku elanud Jacob Fonnega, ühe nimeka kaupmehesuguvõsa liikmega.¹⁶ Kirja on pandud rootslanna Christina Regina Winack, kes elas kokku major Jürgen Dietrich Baikülliga. Sellest sündis kaks last (1683, 1685). Nagu Pühavaimu ja Mihkli koguduses, nii oli ka saksa kogudustes väljastpoolt linna tulnud vallasemasid vähe: kolmekümne aasta kohta vaid kolm, kaks neist Lüubekist ning üks Paenur-
mest Harjumaalt.

¹⁶ Kaasaegsetele oli see ehk kõige skandaalsem ning alamkohtus läbi mitme aasta arutatud vallaslapse sünniga seotud juhtum. — TRKA, f. 230, nim. 1, s. A. a. 97, 218—218p.

Tabel 2

Tabel 3

Vallaslaste isad Pühavaimu koguduses
aastail 1695—1709*Vallaslaste isad Mihkli koguduses
aastail 1697—1709*

	1695—1699	1700—1704	1705—1709
Sakslased			
Aadlikud		1	2
Kaupmehesellid	4		
Käsitöölised			
Köösnerisellid	1		
Lihunikud	1		
Pagarisellid	2	1	
Möldrind		1	
Rätsepad		1	
Treialisellid			1
Möögasepad		1	
Ehitusmeistrind	1		
Teenrid		1	
Muud	5	2	1
Kalurid	2	1	
Paadimehed	3	1	
Voorimehed			1
Väikevoormehead	1		
Kingsepad		1	
Kokad		1	1
Kutsarid	1	2	
Veinikallajad		1	
Kupjad		1	
Talupojad	1	1	1
Vabadikud	1		
Inglise laevamees		1	
Poeteenrid			1
Teenrid	3	1	
Sulased	13	12	10
Sõjaväelased	8	33	21
Täpselt määratlemata	15	16	13
Kokku	62	80	52

	1697**—1699	1700—1704	1705—1709
Aadlikud		1	1
Üliõpilased	1		
Kaupmehesellid	1		
Käsitöölised			
Kullassepasellid	1		
Klaassepasellid	1		
Pagarisellid	1	1	
Kingsepad			1
Sadulsepad		1	
Rätsepad	1	1	
Valitsejad		1	
Paadimehed	1	2	3
Sulased	4	5	
Teenrid	3		2
Kerjused	1		
Sõjaväelased			
Ratsanikud	2	4	2
Kornetid		1	
Kapralid		4	
Soldatid		4	2
Konstaablid		1	
Velskrid		1	
Relvameistrind			1
Veltveeblid			1
Allohvitserid			1
Täpselt määratlemata	6	14	5
Kokku	23	41	19

* TRKA, f. 239, nim. 1, s. 1.

** 1697. aasta sissekanded algavad aprilli teisest poolest.

* TRKA, f. 238, nim. 1, s. 1.

Vallaslaste isade koosseis on andmete põhjal märksa kirjum, kui seda on vallasemade oma. Allikakriitilise märkusena öeldagu, et tegelikkuses võis ühel või teisel lapsel olla hoopis teine isa, kui see pastorile kirja-paneuks teada anti. See kehtib suurel määral ka vallasemade endi kohta.¹⁷ Mõnikord ei olnud lapse isa emale nimepidi teada. Harva esineb ka seda, et isa keeldutakse nimetamast. Siit-sealt võib ülesantud oletatava isa nime kirja-paneukust välja lugeda pastorite kahtlust nimetatua tööli-seks isaks olemises. Siiski jäävad kirikuraamatud ainukeseks allikaks, mis võimaldavad saada mingitki ülevaadet vallasisadest (tab. 2—4).

Raske on väita, et Pühavaimu ja Mihkli koguduses registreeritud val-

¹⁷ Näiteks 26. aprillil 1703 ristiti Regina Johansdotteri sohilaps Thomas. Hiljem on selgunud, et selle lapse emaks oli hoopis aadli kuuluv Christina Regina Sabelstierna, millekohase paranduse Mihkli koguduse pastor siis kirikuraamatusse juurde lisas. — TRKA, f. 239, nim. 1, s. 1. 1689. aasta jaanuaris kurdab Pühavaimu pastor Eberhard Gutsleff, et tema koguduse niihästi eesti kui soome soost vallaslapsi viiakse soome kirikusse, kus neid kui kristlikust abielust ilmala tulnuid (*echte*) ristitakse. — TRKA, f. 230, nim. 1, s. B. 1. 20, 230. See tõendab veel kord, et sugugi mitte kõiki vallaslapsi (nagu ka nende vanemaid) pole kasutada olnud allikais fikseeritud.

Vallaslaste isad Niguliste ja Oleviste koguduses aastail 1680—1709*

	1680— 1684	1685— 1689	1690— 1694	1695— 1699	1700— 1704	1705— 1709
Aadlikud	2	1			1**	
Kaupmehed				1	1	
Kaupmehesellid	1					
Käsitöölised						
Rätsepä				1		
Kingsepasellid	1					
Lukksepasellid		1				1
Maalrisellid						
Habemeajajasellid			1			
Sadulsepaõpilased				1		
Pagarisellid		1**				
Korduanitegijad		1				
Kiprid				1	1**	
Koolisulased	1					
Teenrid		1				
Timukad			1	1		
Sõjaväelased						
Seersandid					1	
Kapralid	1		1			
Veltveebliid		1				
Täpselt määratlemata	2	2**	3	1**	2	1
Kokku	8	8	6	6	6	2

* TRKA, f. 236, nim. 1, s. 8; f. 31, nim. 1, s. 16.

** Märgitud arvud näitavad vallaslaste sünnijuhtumeid Oleviste meetrikas.

lasisade paiknemisel sotsiaalses hierarhias oleksid suured erinevused, kuigi Mihkli koguduses fikseeritud vallaslaste tegevusalade hulk on kesisem kui Pühavaimus. See on seletatav abieluväliste sündide väiksema arvuga Mihkli koguduses; oli ju rootsi-soome kogudus ka ise tublisti väiksem kui eestlaste Pühavaimu. Kui mittesaksa koguduste vallaslaste seas domineerivad suveräänsetel soldatid ja sulased, siis saksa koguduste puhul midagi analoogilist ei ole märgata. Siin on ülekaal erinevate alade käsitöölistel, õigemini käsitöösellidel. Käsitöösellid moodustasid ka lõvi-osa nendest sakslastest, kellel olid abieluvälised lapsed Pühavaimu või Mihkli koguduse kirjas olevate vallasemadega.

Nagu öeldud, tulevad vallaslastena kõige sagedamini ette soldatid ja sulased. Nii ühed kui teised kuulusid ühiskonna alamkihtide hulka. Enamik soldateid, kes lokaliseerusid Põhjasõja aegu Tallinnas, olid kohaliku päritolu ning värvatud kohaliku talurahva seast. Nende arv vallaslaste isadena tõusis sõja esimestel aastatel, vähenes küll esimese kümneni teisel poolel, kuid jäi siiski sõjaajast tingitud vägede kohalolekust sõltuvana suhteliselt suureks. Sõjaeelseil aastail moodustasid soldatid Pühavaimus registreeritud vallaslastest 13%, aastail 1700—1704 41% ja 1705—1709 40%. Mihkli koguduses olid need protsentarvud samades ajaloikudes vastavalt 9, 36 ja 37.

Tuginedes vallaslaste ja -isade kuuluvusele eri sotsiaalsetesse gruppidesse, võib esitada abieluväliste suhete klassifikatsiooni.¹⁸

Ebavõrdsed abieluvälised suhted. Need on mehe ja naise seksuaalsuhted, mille puhul mees kuulus tavaliselt kõrgemasse sotsiaalsesse gruppi kui

¹⁸ Klassifikatsioon on esitatud teose põhjal: Fairchild, C. Female sexual attitudes and the rise of illegitimacy, 627—667.

Abieluväliste suhete liigid Tallinnas aastail 1695—1709 (%)

	1695—1699		1700—1704		1705—1709	
	P.	M.	P.	M.	P.	M.
Ebavõrdsed abieluvälised suhted	22,6	21,7*	8,8	5,0	7,6	0,0
Võrdsed abieluvälised suhted	45,1	47,8	28,7	37,5	28,8	21,0
Lühiajalised abieluvälised suhted	19,3	26,0	45,0	47,5	42,3	79,0
Määratlemata suhted	13,0	4,5	17,5	10,0	21,0	0,0

P. = Pühavaimu kogudus, M. = Mihkli kogudus.

* Mihkli koguduse meetrika sissekanded algavad 1697. aastast.

tema partner. Tallinnas olid need suhted eestlaste ja sakslaste vahel, millele praktiliselt ei saanud järgneda abielu. Selles seoses ei ole oluline, kas vallaslapse õeldav isa oli aadlik või kuulus linna kodanikkonda. Domineerisid siin, nagu eespool osutatud, käsitöösellid. Sõja-aastail lisandusid siia üksikud aadlikud.

Nende suhete üheks alaliigiks peetakse peremehe ja teenijatüdrukute vahelisi seksuaalsuhteid. Mujal Euroopas on need olnud üsna tavalised ning sagedad. Nende suhete tekke aluseks võis enamasti olla teenijatüdruku hirm kaotada oma ametikoht. Pole alust arvata, et sellelaadsed suhted ei olnud Tallinnas levinud. Tõsi, kirikuraamatud seda ei peegelda, kuid siingi tuleb allikakriitilise märkusena öelda, et meetrikate sissekanded ei tarvitse eriti säärestel puhkudel peegeldada kogu tõde. Isana võidi kirja panna kas või mõni alamkihti kuuluv mees, käima peal olev teenijatüdruk võidi panna kellegagi paari jne. Kinnituseks, et peremehe ja teenijatüdrukute vahelist seksuaalset läbikäimist Tallinnas esines, toodagu järgmine näide. 1699. aasta 22. novembril oli alamkohtu ees aru andmas teenijatüdruk Anno Peterstochter, kes oli tahtnud pantida kuldsõrmust. Küsimusele, kust ta selle sõrmuse sai, vastas Anno Peterstochter, et selle andis talle Michel Fißing, kelle juures ta teenis 14 päeva. Vastusest küsimusele, mille eest Fißing talle sõrmuse andis, selgub üsna nüansirikkalt üks tahk teenijatüdrukute argielust: «*Wie Sie (s. o. Anno Peterstochter) in d. badstube gewesen . . . , were Michel Fißing aufm späten Abend umb 9. à 10 uhr durch die Fenster zu ihr hineingekommen, und hette Sie gewaltsamer weise beschlafen und nachgehends wol 5 mal bey Ihr gelegen, und nachdem Sie in die badstube gegangen, und sich gereiniget, hette fißing ihr nicht mehr annehmen wollen, besondern Ihr den golden ring gegeben . . .*»¹⁹ Iseasi on, kas Anno Peterstochter võeti teenijatüdrukuks tõsise kavatsusega.

Pühavaimu koguduse meetrikas registreeritud abieluvälisest suhestest oli ebavõrdsed suhteid Põhjasõja-eelsetel aastatel üle kahekümne protsendi. 18. sajandi esimese kümnendi jooksul väheneb nende osatähtsus mõlemas mitesaksa koguduses tunduvalt (tab. 5).

Võrdsed abieluvälised suhted. Need olid rahuaastail domineerivad abieluvälised suhted. Nende all tuleb mõista seksuaalsidemeid ühte ja samasse sotsiaalsesse gruppi kuuluvate inimeste vahel. Tallinna alamkihtidel olid suhted ennekõike eestlastel eestlastega või siis soomlaste ja

¹⁹ TRKA, f. 230, nim. 1, s. A. a. 97, l. 517—517p.

rootslastega, kellede vahel tuli ette küllalt palju abiellumisi. Vallasemad olid ametis peaaesjalikult teenijatüdrukutena, seda nii Pühavaimu kui Mihkli koguduses fikseeritud juhtudel. Vallasisade ametialade ring oli siin hästi lai, nimetatud on suur osa alamkihtidesse kuuluvate meeste tegevusalasid (tab. 2, 3). Tooniandjais olid sulased (Pühavaimus ca 18%, Mihklis ca 11%), kes sageli teenisid koos käima peale saanud teenijatüdrugutega ühes ja samas majapidamises. Mis seisis ühel või teisel juhul nende suhete taga, pole võimalik ütelda. Üldiselt on arvatud, et selleks olid valdavalt meeste katmatud lubadused hiljem abielluda. Alamkihtidesse kuuluvatele naistele oli abielu väga tähtis, majanduslikust küljest tähendas see peaaegu ainsat võimalust vähegi rahuldavaks eksisteerimiseks. Oleks aga ettevaatamatus pidada meeste asjatu abiellumislubadusi siin kõige olulisemaks. Nagu näitavad Põhjasõja aastad, langeb ka samasse sotsiaalsesse kihti kuulunud naiste ja meeste abieluvälisest suhtest, s. o. võrdsest abieluvälisest suhtest sündinud vallaslaste osatähtsus üldpildis märgatavalt (tab. 5). Kuid rõhutatagu veel kord, et rahuaastail olid abieluvälisest suhtest ülekaalus sidemed ühte ja samasse sotsiaalsesse kihti kuuluvate inimeste vahel. Sellised suhted domineerisid ka mujal Euroopas. Näiteks Prantsusmaal Aixi linnas Provence'is moodustasid analoogilised abieluvälised suhted 18. sajandi teisel veerandil 66,5%.²⁰

Lühiajalised abieluvälised suhted. Siia rühma kuuluvatel suhtel võis olla mitu alaliiki. Esiteks suhted vägivalla kasutamise, s. o. vägistamine. Kirikumeetrikais on seda fikseeritud vaid ühel korral: Niguliste pastori G. Stecheri teenijatüdruk Marri kinnitas vande all, et noor Grafenhjelm olevat sulgenud end temaga tühja kambrisse ning ta seal *mit Gewalt geschwängert*. Kuivõrd vägivaldsed seksuaalsuhted linnas levinud olid, pole võimalik täpselt ütelda. Igal juhul on alamkohtu ette sattunud vallasemad sageli väitnud, et nendega on kokku elatud jõudu kasutades. Nagu eespool toodud juhtumi puhulgi ei pööranud kohus neile väidetele suuremat tähelepanu, sest polnud kedagi, kes oleks sellele teole peale sattunud või kisa kuulnud. Nõnda vastas Anno Peterstochter kohtu küsimusele, kas ta siis kisas, jaatavalt, kuid lisas: «... *fißing hette die Kleider all über Sie gethan, so d. nicht schreyen können, und were es dazu hinter im hoffe gewesen.*»²¹

Teiseks kuulub lühiajaliste abieluväliste suhete alla prostitutsioon või ka lihtsalt liiderlikkus. Prostitutsiooni ei võimalda kirikumeetrikad tuvastada, ehkki selle olemasolus pole põhjust kahelda. Küll aga on meetriate põhjal jälgitav liiderlikkus, mis mõningatel puhkudel võis üle minna prostitutsiooniks. Siia on arvatud naised, kes said maha juba mitmenda vallaslapsega, kui ka need, kelle alaliseks elu- ja teenistuskohaks olid eeslinnade kõrtsid. Nende naiste arv pole kuigi suur (Pühavaimus 25, Mihklis 3) ega kasva sõja-aastail, ehkki seda võiks oletada.

Kolmanda alaliigina on siia kategooriasse arvatud need lühiajalised abieluvälised suhted, mis alamkihtidesse kuuluvatel naistel olid linna majutatud soldatitega. 1700. aastal alanud Põhjasõja oludes, kui Tallinna majutati rohkesti vägesid, toimusid vallasisade koosseisus muutused. Seni domineerinud sulaste asemele asusid soldatid (täpsemalt öeldes erinevad sõdurite kategooriad, kes siin on viidud ühise nimetaia «soldatid» alla). Olles suuremalt jaolt värvatud talurahva või ka linnade vaesematest elanikkonna kihtidest, kuulusid nad oma sotsiaalselt päritolult ühiskonna äärealasse. Teenistuse iseärasusest tingitult ei saanud soldatid sõja aegu kuigi kaua paigal püsida, mistõttu nende abieluvälised seksuaalsuhted nagu abieludki olid lühiajalised. Tõsi, piiri tõmba-

²⁰ Fairchilds, C. Female sexual attitudes and the rise of illegitimacy, 635.

²¹ TRKA, f. 230, nim. 1, s. A. a. 97, l. 517—517p.

mine siin teise alaliigi vahele on rohkem kui tinglik. Nagu eespoolgi märgitud, kasvab sõja-aastail soldatitega läbikäimisest sündinud vallaslaste osakaal märgatavalt. Samuti hakkavad sõja-aastail domineerima nimelt lühiajalised abieluvälised suhted.

Kõik see osutab, et sõja ajal teisenevad senised käitumismallid ning -normid. Paraku on aga selle muutuse mehhanism oma ajaloolises arengus lähemalt uurimata.

*

Üldjuhul oli suhtumine vallaslastesse ja nende emadesse määratud valitsevast protestantlikust eetikast, täpsemalt abieluõpetusest. Selle kohaselt oli meeste ja naiste vaheline seksuaalelu mõeldav ainult kristliku abielu raames. Abielu institutsioon oli jumalast seatud ning selle esmaseks mõtteks ning otstarbeks oli nii katoliku kui luteri kiriku vaatekohalt laste saamine ning nende kasvatamine. See arusaam kajastub ka 17.—18. sajandi õpetlaste töödes. Zeidleri «Universal-Lexikonis» leitakse, et suguline kooselu on ainult laste saamise vahendiks.²² Kõik väljapoole kristlikku abielu jäävad seksuaalsuhted olid põlgusväärased (*unehrliche*), kuivõrd nad ei eksisteerinud selle tarvis loodud abielu piires. Vallaliste inimeste abieluväline suguline läbikäimine kandis üldnimetust hooaelu (*Hurerey*), ehkki ka siin ei puudunud oma nüansid. Kitsamas mõttes hooaeluks (*scortatio*) kutsuti põgusaid seksuaalsuhteid naispersooniga, kes oma kehaga kasu otsib ning siis ka vastavat tasu (*Hurenlohn*) võtab. Praeguses mõistes on see prostitutsioon. Liiderlikkuseks (*stuprum*) nimetati sellist kokkuelu, kus naispoolt enne seda teati kui auväärset (*ehrbar*) naist.²³ Ka nende seksuaalsuhete tarvis, mis toimusid kristlikult sõlmitud abielu rikkudes, oli kaasaegsetel õpetlastel oma rakendatav teoreetiline klassifikatsioon: esiteks kahekordne abielurikkumine (*adulterium duplicatum*), mis esines siis, kui abielumees elas kokku võõra abielunaisega. Teiseks lihtne abielurikkumine (*simplex*), mis esines siis, kui abielunaine elas kokku vallalise mehega, või siis, kui abielumees elas kokku vallalise naisega (*mit einer ledigen Dirne*).²⁴

Lapsed, kes sündisid eespool loetletud eri vormi abieluvälisest kooselust, kandsid üldnimetust hooralapsed (*Hurenkinder*) ning olid üldiselt kui põlatud kooselu viljad ka ise põlatud, autud (*unehrliche*). Kaasaegsed õpetlased jagasid vallaslapsed sõltuvalt abieluvälise ühenduse laadist kolme kategooriasse: loomulikud vallaslapsed, tõelised vallaslapsed ja abielurikkumisest sündinud vallaslapsed (see polnud ainuke liigitus, sest nagu tunnistas Walch, ei olnud selles küsimuses üksmeelt).

Loomulikud vallaslapsed sündisid neilt naistelt, kes muidu üsna kombekalt (*honett*) elasid, kuid mingil põhjusel olid konkubinaadis, millest siis ka lapsed pärinesid. Tõelised vallaslapsed sündisid neilt liiderlikelt naistelt, kes sellisest elust olid oma ameti teinud ning oma kehaga raha eest kauplesid.²⁵

Ülaltoodud formaalne jaotus näitab ennekõike oma aja õpetlaste üldteoreetilisi seisukohti. Tegelikus elus võis olla kõik ehk keerulisemgi, aga tabada argielu suhtumisi pole sugugi lihtne.

²² Zeidler, J. H. Grosses Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste. Bd. 7. Halle — Leipzig, 1734, veerud 360—401.

²³ Walch, J. G. Philosophisches Lexikon. Vierte Auflage in zween Theilen. Leipzig, 1775, veerud 2009—2010. 17.—18. sajandi vahetusel valitsenud vallasemade ja -laste õiguslikku olukorda on toleaeagsete autorite (Christian Thomasius, Benedictus Carpzovi jt.) tööde alusel põhjalikult käsitletud Gertrud Schubart-Fikentscher. Vt. Schubart-Fikentscher, G. Die Unehelichen-Frage in der Frühzeit der Aufklärung. — In: Sitzungsberichte d. sächsischen Akademie d. Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse. Bd. 112. Heft 3. Berlin, 1967.

²⁴ Walch, J. G. Philosophisches Lexikon, veerg 348.

²⁵ Samas, veerg 2011.

Tallinna pastorid, kes vallaslaste sünde kirikuraamatusse sisse kandsid, kasutasid seejuures terminoloogiat, mis peegeldas nii oma ajastu kui nende endi suhtumist vallaslastesse ja vallasemadesse. Pühavaimu meeterikas on kõige tavalisemaks sõnapaariks *Hure* ja *Hurenkind*. Kuigi *Hurenkind* oli käibel kõigi abieluväliste laste üldnimetusena, on selle tagant hoomata ka sissekande tegija negatiivset suhtumist. (Ka sõna *Hure* leidis märksa laiemat kasutamist, kui see oma kitsas tähenduses eeldada laseks.) Vähemal määral on abieluväliseid suhteid käsitatud kui liiderlikkust (*Maria... Unzucht mit Ewert eines Todtengräbers Sohn...*). Mõnikord käibis märksa leebem sõnastus (*Eine Tochter Margaretha, die aus unehelichen Bette...*). Mihkli koguduse rootsikeelses kirikuraamatus kasutati vallaslaste märkimiseks kahte nimetust: *oäkta* (*oekta*) tähendas ühtaegu nii abieluväliselt (*unehelich*) kui ka ebaehtsat (*unecht*) last. Misugust tähendust kirikuraamatusse sissekande tegija silmas pidas, jääb vaid aimata. Teine, enam kasutatud termin oli *hornungar*. See ja ka *Hurenkind* kandsid endas samasugust alandavat tähendust nagu inglise *bastard*.²⁶ Saksa koguduste meetrikais on terminoloogia Pühavaimuga võrreldes veidi rikkam. Kõrvuti nimetatutega kasutati väljendit *unecht* (ebaehtne, mittetõeline), näiteks *Gertraut, ein unecht Kind* (mittetõeline, sest ta oli sündinud väljaspool kristlikku abielu). See, mis oli mittetõeline, ei saanudki olla samaväärne ehtsa, tõelise, s. o. nendega, kes olid sündinud abielust. Selgemini kui kirikuraamatuist tuleb ehtsa (tõelise) ja ebaehtsa (mittetõelise) vahe esile sünnikirjadest. Sünnikirjades (*Geburtsbrief*, ka *echtbref*) kasutati sõnapaari *echt und recht*. Nende kahe sõnaga märgiti õigusele ja korrale vastavat isikut. Õigusele ja korrale vastav inimene pidi olema sündinud kristlikust abielust, nii tema ise kui ta vanemad pidid olema vabad, mitte pärisorised inimesed.²⁷ Nagu vendi aladel, nii oli ka Eesti- ja Liivimaal ausalt (*redlich, ehrlich*) inimeselt nõutav saksa sünnipära.²⁸

On mõistetav, et Liivi sõjast peale, kui Põhja-Eesti läks Rootsi võimu alla, võib rootslaste puhul märgata mõningat tõusu sotsiaalse hierarhia redelil. Rootsused esindasid vaba natsiooni (*freye Nation*), sündida rootslastest tähendas olla ausa rootsi sünnipäraga (*Ehrliche Schwedische Geburt*).²⁹ 17. sajandi teisel poolel ja 18. sajandi esimesel kümnendil sugeneb rootslasi hulganisti Tallinna kodanikkonda, ja mitte ainult käsitöölisi, vaid ka kaupmehi (näit. Swen Norbergh).³⁰ Tõsi, enamik linnas elavaid rootslasi jäi koos eestlaste ja soomlastega linna alamkihtidesse. Igal juhul oli aga *Schwedische Nation* vähemal või rohkemal määral respektieritud, samuti nagu sakslaste ja rootslaste vahelised abielusuhtedki.³¹

Eestlastega oli asi veidi keerulisem. Pole kahtlust, et enamik linnas elavaid kiriklikust abielust sündinud vabu eestlasi vastas nagu sakslased

²⁶ Rootsi asjaomase terminoloogia kohta vt. Gaunt, D. Illegitimacy in seventeenth- and eighteenth-century east Sweden. — In: Bastardy and its Comparative History, 316.

²⁷ Frensdorff, F. Das Zunftrecht insbesondere Norddeutschlands und die Handwerker-ehre. — Hansische Geschichtsblätter 1907. Bd. 13. Leipzig, 1907, 17 jj.

²⁸ 1683. aastal annab Tallinna raad sünnikirja Haapsalust pärinevale Herman Balkale, kes... von seel. Vater Hans Balkale gew. Rahtsverwandten in Hapsal, und der Mutter Margaretha Martenson, beyden Teutscher Nation, alß Christlichen frommen Eheleuten, auß einem reinem undt unbefleckten Ehebette, echt und Recht, frey und Niemandes leib-eigen, und zwar in gedachter Stadt Hapsall in A^o 1666 30. Aug. gezeugt undt geboren were. — TRKA, f. 230, nim. 1, s. Sünnikirjad A — B, l. 38.

²⁹ TRKA, f. 230, nim. 1, s. Sünnikirjad C — F, l. 141.

³⁰ Adelheim, G. Das Revaler Bürgerbuch 1624—1690 nebst Fortsetzung bis 1710. Tallinn, 1933, 156.

³¹ Pühavaimu pastor J. Schwabe õiend Berend Andressonile sünnikirja väljastamiseks: Berend Andresson... von seinen annoch lebenden Vater Andres Stub, wohlbestalten Reuter unter Ehtsnischen Ritterfahne, Schwedischer Nation, und seiner Mutter Agneta Boißman, Teutscher Nation, aus einer Ehrlichen und unbefleckten Ehebette, echt und recht, frey und Niemandes leibeigen, und zwar in A^o 1672 den 14. Feb. alhier zu Reval gezeugt were. — TRKA, f. 230, nim. 1, s. Sünnikirjad A — B, l. 14.

või rootslasedki *echt und recht*-printsibile. Nii andis raad 1548. aastal välja sünnikirja Varudi külast pärinevale Adrian Enile.³² Eestlastele antud sünnikirju tuleb ette ka hilisemal ajal. 1677. aastal väljastab raad sünnikirjad kiviraidurisellidele Saaremaal sündinud Otto Jürgenipojale ning Tallinna töömehe Thomas Kucke pojale Johann Kuckele.³³ Ometi puudub neis sünnikirjades üks oluline ülestähendus. See on sünnikirja omaniku natsioon. Selle märkimine oli segaasustusega piirkondades väljastatavates sünnikirjades nõutav. Seda kinnitab ka suurem osa Tallinnas välja antud sünnikirju. Enamik käsitöömeheteid seadis oma õpipoi-siks soovijaile kohustuslikuks nõudeks pärinemise saksa natsioonist või nagu on fikseeritud korduanitegijate skraas (1657) *redlicher Herkunft und freier Geburt* ning möldrite skraas (1693) *von ehrlicher Herkunft und freier Nation*.³⁴ Kuid eestlastele väljastatud sünnikirjades pole natsiooni märgitud. Miks? Nendel eestlastel, kellele Tallinna raad sünnikirjad välja andis, ei olnudki natsiooni. Linnas elavaid vabu eestlasi tähistati nagu lätlasi ning liivlasigi ühisnimetusega *undeutsch* (mittesakslane). See ei märkinud mitte niivõrd etnilist kuuluvust, kuivõrd paiknemist sotsiaalse hierarhia redelil. *Undeutsch* kui vastandmõiste *deutsch*'ile kätkes ka negatiivset hinnangulist sisu.³⁵ Eestlasi kui natsiooni (natsiooni ei tolleaegses ega tänapäevases tähenduses) Tallinn ei tundnud.³⁶ 17. sajand, mida on peetud seisuste eneseteadvuse õitseajaks, toob ka Tallinnas valitsevad etnilised suhted ja pinged märksa reljeefsemalt esile kui varasem aeg. Sünnikirjades võime leida muu seas hinnangulisi, ühte või teise natsiooni suhtumist peegeldavaid märkusi. 1697. aastal Paide kohutuoogti poolt väljastatud sünnikirjast Johan Bööbile selgub, et tema isa Hans Bööß, Paide kodanik, ning ema Bieadta Johanstochter on *guter Teutscher und keiner tadelhaften Nation und Arth*.³⁷ Laiduväärset natsiooni ja liiki esindavad mõistagi eestlased, aga mitte niivõrd linnades elavad *undeutsch*'i kuuluvad inimesed, kuivõrd pärisorised talupojad. Pärisorisest rahvast pärinemise jälg jäi kustutatamatult külge ka linnas elavatele eestlastele, keda, tõsi küll, ei käsitletud ilmselt kui ühegi natsiooni esindajaid.

Kui sakslased ja rootslased esindasid vabu ja ausaid natsioone, siis kuulusid eestlased laiduväärseesse, mittevabasse, ebaausasse natsiooni või olid hoopis natsioonitud. Nii esimesse kui teise kuuluvaid inimesi võis vabade ja ausate natsioonide vaatekohast pidada oletatavasti põlgusväärseiks, mitte täisväärtuslikeks.

Kui eestlaste, s. t. *undeutsch*'i sünnikirjades on märgitud, et nad on sündinud *ehrlich* või *echt und recht*, siis tähendas see tõenäoliselt ainult seda, et nad olid sündinud kristlikust abielust ja et nende vanemad olid vabad, mitte pärisorised inimesed. Laiemalt vaadatuna ei tähendanud *undeutsch*'i kuuluva inimese aus sünd arvatavasti sugugi veel, et ta oligi ehtne, tõeline (*echt*). Vabade natsioonide taustal oleks *undeutsch*'i esindaja siiski *unecht*, mittetõeline. See annaks alust vaadelda *undeutsch*'i

³² Johansen, P., Mühlen, H. von zur. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. Köln — Wien, 1973, 458.

³³ Vt. lisa.

³⁴ Soom, A. Die Zunfthandwerker in Reval im siebzehnten Jahrhundert. Stockholm, 1971, 97.

³⁵ Johansen, P., Mühlen, H. von zur. Deutsch und Undeutsch, 406 jj. Emotsionaalsel tasandil on arvatud, et *undeutsch* kandis omajagu *Unmensch*'i kõrvalmaiku. Vt. Martna, M. Estland, die Esten und die ethnische Frage. Olten, 1919, 22.

³⁶ Sõnaga eestlased seostusid Tallinna raele maal elavad pärisorised talupojad (... *unterm Wordt Ehsten dieselbe so bei der Statt frei und nemand angehörigh, dazu in Ampt und Gilde gesessen nicht mügen vorstanden werden, sondern dieszer Articull von denen zu Lande, so vormüthiligh leibeigen, gemeinet*). Vt. Johansen, P., Mühlen, H. von zur. Deutsch und Undeutsch, 196—197.

³⁷ TRKA, f. 230, nim. 1, s. Sünnikirjad A — B, l. 113.

kuuluvate inimeste vallaslapsi kui kahekordselt mittetõelisi, kui topelt põlgusväärseid inimesi.

Kuidas kohtles linn vallaslapsi? Veel 16. sajandi lõpul superintendent Sagittariuse ajal vastab Tallinna magistraat tema süüdistusele, nagu jääksid linnas abielurikkumised ning liiderlikkus karistamata, et nii enne kui praegu on selle eest karistatud ning on küsitav, kas kusagil mujal Saksamaal seda karmimini tehakse.³⁸ Karistusi nägi ette nii Tallinnas kehtiv Lüübeki õigus kui ka Karl XI kirikumäärustik. Näib, et karistus piirdus peaaesjalikult kiriku häbipostiga või seda väljalunastava rahatrahviga. Kirikumäärustik nägi ette 100—200 hõbetaalri andmist, millest pool pidi minema kirikule, teine pool hospitali või koguduse enda vaeste heaks. Kui kahel esimesel korral oli võimalik häbi rahaga lunastada, siis kolmandal korral tulnuks 200-hõbetaalriisele rahatrahvile lisaks ikkagi häbistatuna kirikurahva ees seista.³⁹ Lüübeki õigus oli mõneti karmim. Siin oli ette nähtud vangis vee ja leiva peal olemine (esimesel korral 14 päeva, teisel kuus nädalat). Juhtus selline asi aga kolmandat korda, tuli eksinul igaveseks lahkuda linna piiridest.⁴⁰ Tegelikuses oli muidugi üsna raske neist määrustest kinni pidada. Enamik vallasemasid olid liiga vaesed, et nõnda suurt trahvi maksta. Ilmselt ei oodanudki keegi neilt nii palju. Tallinnas oli vallaslapse ristimise pealt võetav maks 4 riigitaalrit.⁴¹ Tihti tasusid seda vallasrahva enda kõrvalt ka linnakodanikud. Nii maksis näiteks oma teenijatüdruku Elisabeth Adamstochteri poja Johani ristimistasu Herman von zur Mühlen. Ka linna piiridest väljasaatmist ei esinenud kaugeltki mitte nii sagedasti, kui seda tulnuks seaduste kohaselt teha. Eespool nimetatud raekoka Olaff Hoecki tütar Katharina oli koos oma lastega ilmekas näide selle kohta.

Abielurikkumist karistati analoogiliselt vallalise rahva keelatud läbikäimisega. Kolmandale eksimuskorrale järgnes linnast igaveseks välja saatmine.⁴²

Kõige karmim karistus oli ette nähtud bigaamia eest. Kahenaisepeidajaid karistati mõõgaga.⁴³

Kuidas suhtusid linnaelanikud vallasemadesse ja vallaslastesse? Sakslastest kodanike teenistuses olnud tüdrukud, sõltumata sellest, kas nad pärinesid *undeutsch*'ist või soomlastest-rootslastest, said oma ametist kohe lahti, kui ilmnes, et nad olid käima peal. Suurem osa nendest leidis endale uue elukoha eeslinnade kõrtsides. See käib nii Pühavaimu kui Mihkli koguduses registreeritud vallasemade kohta. Selle kõrval leidsid vallasemad endale peatuspaiku eeslinnade selliste elanike juures nagu kalurid (Berend), nende sulased (Christian), mündrikusulased (Maz Tam), rätsepad (Kisa Maz), väikevoorimehed (Thomas, Jacob Karre, Pikk Hanß), kangrud (Christer), puusepad (Pusep Maz), linna konstaablid (David Belman, Berend), raesoldatid (Michel Perri), vanad lesknaised (Trino), poenaised (Birrit) ja teised (öövalvur Matz Matzsoni naine, Rohrt Pawelw, Kivimäe karjase naine, Anno, pimme Ericcko naine). Ehkki vallasemade asukoht lapse sündimise aegu pole märgitud kaugeltki mitte kõikidel juhtudel, lubavad kasutada olevad napid andmed arvata,

³⁸ Hansen, G. von. Superintendent Sagittarius. Ein revalisches Sittenbild aus dem Ende des 16. Jahrhunderts. — In: Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd. III. Reval, 1887, 255—256.

³⁹ Kirchen-Gesetz und Ordnung. Stockholm, 1687, 41—42. Kirikuseaduse kehtestamine ei toimunud Tallinnas sugugi mitte ilma magistraadi vastuseisuta. Viimane oli seisukohal, et nimetatud seadus kehtib ainult maakirikute suhtes ega laiene väljapoole Eestimaa diötseesi jäävale linnale. 1692. aastaks oli aga rae vastupanu ka siin murtud. Vt. Isberg, A. Kyrkoförvaltningsproblem i Estland 1561—1700. — Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica 16. Uppsala, 1970, 163—172.

⁴⁰ Bunge, F. G. von. Die Quellen des Revaler Stadtrechts. Bd. I. Dorpat, 1844, 173—175.

⁴¹ TRKA, f. 230, nim. 1, s. A.a. 97, l. 140.

⁴² Bunge, F. G. von. Die Quellen des Revaler Stadtrechts, Bd. I, 175—176.

⁴³ Samas, 175.

et suuremas osas kuulusid nendele ulualuse andjad enam-vähem samasse sotsiaalsesse kihti, kust pärinesid nende üürilised, s. o. alamkihti. See-sugune pilt avaneb ka Mihkli koguduse andmete põhjal.

Kui vaadelda vallaslaste ristivanemate sotsiaalset kuuluvust, siis midagi üllatavat ei näita needki: vallaslaste vaderid pärinesid samast keskkonnast, kust vallasemadki. Rätsep Petzi juures ammena teeninud naine Anno vallastütre Trino ristivanemateks olid Hans Jürri ja Liso Hakeni kõrtsist ning töömees Matz. Jaani seegi teenija Margreti ning noore sulase Erichi poja Mardi vaderiteks olid seegivaesed. Johann Mülleri amme Anno ja samas teeniva kaubaselli Johan Sendiuse kokkuelamisest sündinud lapse Anna ristsetel olid Fr. Mülleri sulane Johan ning turupühkija Tönnise naine Marri. Mõnikord seisis ristimise juures ka lapse isa seisusesse kuuluvaid inimesi, küll aga üsna harva. Berend Johan von Wehreni teenijatüdrukud ning samas teeniva kaubaselli Carl Bürgeri sohilapse vaderiteks olid kaubasel Albrecht Fiantt ning Puddro Gret. Paljudel juhtudel ei ole vallaslaste ristivanemaid märgitud. See kehtib ka saksa koguduste suhtes. Üldjuhul, ehkki mitte alati, ei kuulu sakslastest kodanike tütarde vallaslaste vaderid mitte nendega samasse sotsiaalsesse kihti, vaid alamkihtidesse, *undeutsch*'i hulka. Mõnikord võisid vallaslaste ristivanemad olla pärit hoopis kõrgemast sotsiaalsest kihist, kui seda olid vallaslapse ema või ülesantud isa. Ühe rätsepast kõrtsmiku tütre Rosina Arenti ning habemeajajaselli Johann Dittmari sohilapse ristsetel oli 12 enamasti kodanikkonda esindavat meest ja naist, nende seas ka linna jõukamate sekka kuulunud Thomas Haecks ning Georg von Renteln. On huvitav märkida, et ristimismäärustik lubas «ausast abieluvoodist» sündinutele vadereiks kõige rohkem seitse inimest.⁴⁴ Iseasi on, et määrustiku nõudest kaugeltki mitte alati kinni ei peetud. Tavaliselt olid ka sakslaste puhul ristivanemaiks alamkihtide esindajad. Pannalsepa Christian Lemkeni tütre ning sadulsepaõpipoisi Carli lapse vaderiteks (Niguliste, 8. aprillil 1697) olid konstaabel Berend Olofson, Helena Berg (Oleviste kellalööja Adam Bergi naine?), Harman Hanson ning töömees Simoni naine. Eespool nimetatud raekoka Olaff Hoecki tütre Katharina kuuenda poja ristivanemateks olid Maria Lorenz, Lohna Barteli naine, Medea Matthise tütar, Ambla köstri Hans Johanson tütar ning Oleviste kellalööja Adam Berg. Toompea koolmeistri (*Schulmeister auf Thum*, teisel *Schulmeister auf Tönnisberge*) Jeremias Kiesi tütre Anna Margaritha ning Tallinna timuka Jacob Fliegenrincki⁴⁵ esimese sohilapse ristsetel (Niguliste, 8. veebruaril 1694) olid vaderiteks lihunikud (*Schlachter*) Finnhageni Matz ja Andres Andersson, väikevoorimees Luffuse Hans, ühe trabandi naine Maria Micheli tütar ning Henrich Hans Micheli naine. Veidi rohkem kui aasta pärast (Niguliste, 29. märtsil 1695) ristitakse selle ebaseadusliku kokkuelamise teist vilja. Taas isa järgi nimetatud poja Jacobi ristivanemateks olid *etliche alte undeutsche Weiberleine*. Timuka lapse, pealegi abieluvälise lapse vaderiks olemine polnud ausale (*ehrllich*) tsunftikäsitöölisele mõeldav, ilma et see tema au poleks rüvetanud.⁴⁶ Järelikult sobisidki Tallinnas selleks ennekõike *undeutsch*'i hulka kuuluvad inimesed, aga sealtki mitte kõik.⁴⁷

Ka sakslannadest vallasemad sattusid oma teo tagajärjel autute (*unehrlich, unredlich*) inimeste sekka. Pannalsepa Lemkeni teise tütre

⁴⁴ Hansen, G. von. Aus baltischer Vergangenheit. Miscellaneen aus dem Revaler Stadtarchiv. Reval, 1894, 47—48.

⁴⁵ Jacob Fliegenrinck (Fliegenringk) oli Tallinna timukas alates 1692. aastast. Suri tõenäoliselt 1710. aastal katku.

⁴⁶ Vt. Gernhuber, J. Strafvollzug und Unehrllichkeit. — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung. Bd. 87. Weimar, 1957, 128 jj.

⁴⁷ Oleks ettevaatamatu näha *undeutsch*'i kui homogeenset kihti, kus puudusid oma põlatud või auväärset ametid. Kindlasti olid siin timukas ning ta sulased põlatud. Midagi enam ei ole praegu võimalik ütelda.

Dorothea sohilapse vaderite hulgas oli ka timukas Detloff Fliegenrincki⁴⁸ tütar Eva Christina (Oleviste, 15. novembril 1702).

Nagu kokkupuuted timukaga, nii tähendas ka vallasemaga abiellumine oma aususe (*Ehrlichkeit*) kaotamist, tsunftikäsitöölistele seega oma ametist lahtiütlemist.⁴⁹ Üks osa vallasemasid siiski abiellus. Need olid ammed. (Võimalik, et oli teisigi, kuid kasutada olnud allikad seda ei peegelda.) Tõsi, sellise abieluliidu sõlmimine toimus vaid alamkihti arvatud inimeste vahel, kes juba nii või teisiti kuulusid «autute» hulka. Pühavaimus aastail 1695—1709 abiellunud 28 amnest olid meetrika andmeil vaid kaks lesed, ülejäänud järelikult vallasemad. Ammedega paariheitnud meeste seas oli kõige enam sulaseid. Suurem osa neist oli ametis ühe või teise linnakodaniku juures (tab. 6). Nende seast võime leida voorimehe Tõlpi Jürri sulase Robo Jahni ja mündriku sulase Jacob Mazsoni. Vallasemast ammega abiellus ka timukas Jacob Fliegenrincki sulane Tõnnis Wilhelm Hanson. Tema naiseks saanud Madle Adama tütar oli samas peres ammeks. Seoste puhul timuka majaga oli loomulik, et abielluti samasse ringi kuuluvate inimestega, kes muu ilma tarvis olid kõige põlatum osa linnaühiskonnas.

Tabel 6

Ammede meeste ametid Pühavaimu koguduses aastail 1695—1709 sõlmitud abielude põhjal*

Sulased	7	Rätsepad	1
Soldatid	5	Kangrud	1
Töömehed	4	Konstaablid	1
Teenrid	1	Maalt	3
Kivimurdjad	1	Määratlemata	2

* TRKA, f. 239, nim. 1, s. 1.

Kui otsustada nende abielude põhjal, mille sõlmisid näiteks Adam Peetri Poig Retsep, kivimurdja Matthis Saß, kangur Gottfried Marrsk ja teised, siis oli alamkihtide suhtumine vallasemadesse märksa leebem Kanuti gildi sakslastest liikmete omast. Ja võimalik, et abiellumine vallasemaga ei toonudki kaasa negatiivset suhtumist. Nii näiteks pole kapral Magnus Hanssonil midagi abiellumise vastu Christina Jürgenstochteriga, kuid samas kostab ta lapsega maha saanud naisele, et see teeniks «... *erstlich 1 jahr vor eine Amme, so wil ich dich nehmen*».⁵⁰ See ja ridamisi teisigi näiteid osutavad, et kristlik rangus ja puhtus, mida kirik nõudis meeste ja naiste vahelistelt suhetelt, jäi alamkihtide argielus saavutamata. Paraku ei ole võimalik põhjust küllaldaselt iseloomustada. Selge on, et mittesaksa ametidki ei nõudnud sellist «ehtsust ja ausust» kui saksa tsunftid.⁵¹

⁴⁸ Detloff Fliegenrinck oli Tallinnas timukaks 1676. aasta lõpust või 1677. aasta algusest (enne seda Narvas). Suri 1691. aasta lõpul.

⁴⁹ Möller, H. Die kleinbürgerliche Familie im 18. Jahrhundert. Verhalten und Gruppenkultur. Berlin, 1969, 89 jj.

⁵⁰ TRKA, f. 230, nim. 1, s. A.a. 130, l. 310p—311. 18. sajandi talurahva kohta käivad kaasaegsete (Hupel, Luce) andmed annavad selget tunnistust, et vallaslaste olemasolu ei olnud nende emadele sugugi mitte takistuseks hilisema abiellumise juures, pigem ehk vastupidigi. Põlguse alla olevat küll aga sattunud need tüdrukud, kes elasid kokku võorastega, ennekõike sakslaste ja venelastega. Ilmselt ei kehti see aga jälle mitte soomlastega-rootslastega kokku hoidnud naiste kohta, sest neile suhetele võis järgneda abielu, nagu enamasti oligi. Vt. ka *Kruuspere, A.* Esiisade enneajalooline õigus. Tartus, 1920, 30 jj; *Ränk, G.* Meie rahvuskultuuri ja külaühiskondliku elu arengutingimustest minevikus. — Tähised II. Eestluse aastaraamat. Toim. E. Roos. Tartu, 1936, 14—21.

⁵¹ Nii on arvatud, et Tallinna lihunike tsunfti oli võimalik astuda peale mittesakslaste veel ka vallaslastel. Vt. *Johansen, P., Mühlen, H. von zur.* Deutsch und Undeutsch, 202.

Abieluväline rasestumine oli üsna sagedasti põhjuseks, mis ajendas käima peal olevaid (või olnud) naisi alustama kohtuprotsessi meeste vastu, kellega nad olid kokku elanud ning keda nad pidasid oma lapse isaks. Enamikul juhtudel jäid aga protsessid algatajatele oodatud tulemusteta. 14. juunil 1698 arutas alamkohus Herman Vegesacki teenijatüdruku Birrita Jacobi tütre kaebust Jacob Andressoni vastu. Viimast süüdistas ta oma lapse isaks olemises. Kohtu küsimusele, kas ja kui tihti ta kaebealusega kokku elas, vastas Birrit jaatavalt ning lisas: «*Er hette Ihr die Ehe zugesagt, und damalen in d. nacht sich dreymahl mit Ihr fleischlich vermischet, und fals Er ihr nicht die ehe zugesagt, hette Sie ihn nicht admittiret, addendo Sie were bis 4 uhr in d. Morgenstunden bey ihm gewesen, und vermeine daß Sie schwanger sey.*» Jacob Andresson väitis vastu, et ta pole Birritiga sugugi mitte kokku elanud, kuigi Birrit ise ta juurde voodisse oli tulnud. Hoolimata Birriti pilkavast küsimusest «*Was bistu für ein Kerl, du weißt nicht als ein junger Kerl zu scherzen?*» ei olevat ta teinud midagi lubamatut ja patust. Kõike seda oli Jacob Andresson valmis vande all kinnitama, mispeale ta ka kautsjoni vastu vanglast välja lasti. Kui asi 28. novembril teistkordselt läbi vaatamisele võeti, oli kohtu ees kolm tunnistajat (või valetunnistajat), kes teadsid rääkida, et süüdistaja Birrit oli teistegi meestega kokku elanud ning et ta lapse isaks olevat hoopis bürgermeister Paul Strueriuse sulane Carl, keda aga linnas enam näha polevat.⁵² Ühelt poolt näeme siin inimlikult mõistetavat soovi leida endale püsiv elukaaslane, teisalt aga püüdu end mitte lasta siduda. Enamik sellelaadseid kohtuasju jäi soovitud lõputa. 5. aprillil 1699 arutas alamkohus Kirstin Hanstochteri analoogilist süüdistust sulase Danieli vastu. Kui kohtusse tulnud Jürgen Mazon teada andis, et ka tema on Kirstiniga kokku hoidnud, kostis asja algataja, et Mazsoni kõrval olemisest tema ju mingit kahju ei saanud, s. t. ei rasestunud. Nüüd leidis süüdistatav sulane Daniel, vastates kohtu küsimusele, kas ta on nõus abielluma Kirstin Hansu tütreaga, et tema küll endale sellist naist ei saa võtta.⁵³

Ilmale tulnud vallaslapse püüti varjata, kui see vähegi võimalik oli. 10. mail 1697 oli alamkohtu ees *Eine Hure Nahmens Lucretia*, kes oli juba varemalt maha saanud kolme vallaslapsega ning oli neljandaga parajasti käima peal. Peale selle, et teda süüdistati kupeldamises, oli ta meeskohtunik Üxküllil proua teenijatüdruku Anna Catharina sohilapse viinud pastor Schwabele ristida õeldes, et see olevat ühe talupoja laps.⁵⁴ Tihti tõid vallaslapse ristida nii Pühavaimu kui Mihkli meetrika andmeil kõrtsinaised, enamasti just kõrtsides sünnitatud lapsi. Oli neidki, kes jätsid oma lapse kuhugi teise linna ning tulid ise Tallinna teenima, nagu õndsas Caspar Knieperi lesknaise teenijatüdruk Catharina Hokansdotter, kellel olevat laps maha jäänud Stockholmi, kuid kes siin käivat katmata peaga.⁵⁵

Äärmuslikuks teeks vabaneda koormavast vallaslapsest oli selle tapmine. Lapsetapmisi ei esinenud küll mitte massiliselt, aga peaaegu igal aastal oli alamkohtus mitu kahtlust äratavat juhtumit läbi vaadata. Näljaaja kõige raskemal, 1697. aastal oli neid kolm. Kaks kahtlusalust tunnistati pärast põhjalikku uurimist õigeaks, kolmas aga, väikevoorimees Marteni tütar Annicka leiti selles kuriteos süüdi olevat. Tema puhul ei olnud lapsetapmise motiiviks mitte püüd säilitada oma ausat nime, sest juba varasemast oli tal ühe soldatiga sohilaps. Küsimusele, miks ta oma lapse tappis, vastas Annicka Martenitütar, et selle süüks on *die ietziige sehr schlechte Zeit und weil Sie keine mittel hette, das Kind zu unter-*

⁵² TRKA, f. 230, nim. 1, s. A.a. 96, l. 457p—459, 4/6p.

⁵³ TRKA, f. 230, nim. 1, s. A.a. 97, l. 150—151.

⁵⁴ Samas, s. 96, l. 355p—356.

⁵⁵ Samas.

halten.⁵⁶ Võimalik, et majanduslik tagamaa oli säärase teo sooritamise lähtemotiivina olulisem kui miski muu, sest paljudel juhtudel kuulusid vallasemad juba varem oma ausa nime minetanud inimeste hulka. Lapsetapmises kahtlustatud, kuid siiski õigeks arvatud Magdalena Janitütrel oli samuti varasemast ajast üks laps, kes nüüd näljaajal koos vastsündinuga otsa sai. Teisel õigeksmõistetud kahtlusalusel Marri Berrivalil küll lapsi ei olnud (teda kahtlustatigi lapse kaotamises), kuid teda teati kui mitmes kõrtsis endale elatist teeninud naist.⁵⁷

*

Kokkuvõtlikult nenditagu, et abieluvälised suhted olid Tallinnas vaa-
deldaval ajajärgul küllalt levinud ning muutlikud. Rahuaegsed, mõningas
mõttes stabiilsed abieluvälised seksuaalsuhted omandasid Põhjasõja esi-
mestel aastatel uue kvaliteedi: domineerima hakkasid lühiajalised, juhus-
likku laadi abieluvälised suhted. Kui sõja esimesed aastad töid kaasa
vallaslaste sündide märgatava kasvu sõjaeelse ajaga võrreldes, siis vii-
mased viis aastat, kui Tallinn oli Rootsi ülemvõimu all, näitavad nii
kogusündimuse kui ka vallaslaste arvu vähenemist, seda isegi rahuaas-
tatega võrreldes. Abieluvälistes suhetes jäävad domineerima endiselt
lühiajalised seksuaalsuhted.

Vallaslapsed ja vallasemad kuulusid ühiskonna põlgusväärsete liik-
mete hulka. *Undeutsch*'ist pärinevate vallaslaste võib tinglikult vaadelda
kui kahekordselt põlgusväärseid inimesi, sest vabade natsioonide vaate-
kohast olid *undeutsch*'i kuuluvad inimesed oletatavasti juba niigi põlgus-
väärsed. Milline oli alamkihtide, s. o. peaausjalikult *undeutsch*'i suhtu-
mine oma vallasemadesse ja vallaslastesse, on raske kindlalt ütelda. On
ilmne, et selline täiesti negatiivne hoiak, mis oli iseloomulik tsunfti-
käsitöölisele, siin puudus. Seda tõendavad kas või vallasemadest amme-
dega sõlmitud abielud.

Lisa

Pühavaimu pastori Johannes Kohseni tunnistus kiviraiduriselli Johann Kucke ausa
sünnipära kohta (TRKA, f. 230, nim. 1, s. Sünnikirjad J — L, 1. 124).

1677 15. January Reval.

Gnade und Segen Von dem Höchsten Gott allen denen so dieses mein Gezeugniß Zu
hande kömpt.

Nach dem gegenwertiger mein Beicht-Kind, Johann Kuck, Steinhauers Gesell, mich
freundligst gebeten, Ihm ein Gezeugniß Zu ertheilen seiner echten und rechten Geburt
halber. So ist Er, wie ohne dem jedem und allen bekend, aus einem ehrlichen Ehe-Bett
geziehlet und gebohren ist. Sein sehl. Vater ist gewesen, Thomas Kuck, ein Arbeits
Kerl bey dieser Stad, die Mutter lebet annoch Nahmens Margreth Kennapeas tochter.

⁵⁶ TRKA, f. 230, nim. 1, s. A.a. 97, l. 259. Tuvastatud lapsetapmisele järgnes alati väga
karm karistus... so wird Sie (Annicka Martens Tochter — T. V.) wegen solches began-
genen und zugestandenem vorsetzl. Kinder Mords Ihr zur wohlverdienten Straffe und
andern dergleichen Boszhafften Betteln zum abscheulichen Beyspiel dahin condemniret,
dasz Sie mit dem Schwerd vom Leben zum Tode gebracht und ihr Körper auff dem
Scheiterhauften verbrandt werden soll (Liiv, O. Suur näljaaeg Eestis 1695—1697. Lisa:
Valimik dokumente Suurest näljaajast. — Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Aja-
looline Arhiiv III). Tartu, Tallinn, 1938, nr. 212).

⁵⁷ Samas, l. 4p—5; 8—8p; 140—140p.

Von diesen seinen Eltern ist gedachter Johann Kuk, etwan 8 Jahr vor der letzten Pest, geboren, und hernachmals Von dem Weyland Wol Ehrwürdigen, Groß Achtbahren, und Wolgelehrter H. Georgio Salemann Pastore an der Kirchen zum H. Geist getauffet worden. Nach erreichten Jahren haben Ihn seine Eltern bey einem Steinhauer in dienste gebracht, bey welchem Er auch seine dienst Jahren ehrlich abgelegt, wie es dem Ampte wird bekandt seyn.

Dieses ein Gezeugniß, so viel mir wissend, habe Ich Ihm mit rechtem Fug und gutem Gewissen nicht absagen können. Zu mehrer Versicherung der Wahrheit habe Ich selbiges geschrieben, unterschreiben und mit meiner erblichen Pitschatt verwehren wollen. Geschehen in Reval Anno 1677 den 15 January.

Johannes Kohsen Past:

zum H. Geist

L.S.

Esitanud J. Kahk

Toimetusse saabunud
6. V 1985

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut

Тез *ВЕНСПАК*

ВНЕБРАЧНЫЕ ДЕТИ В РЕВЕЛЕ В КОНЦЕ XVII И В НАЧАЛЕ XVIII ВЕКОВ

Объектом нашего исследования является внебрачная рождаемость в относительно небольшом по численности жителей Ревеле (примерно 10 тыс.) в последние годы XVII в. и в первое десятилетие Северной войны (1700—1709). В военные годы здесь были расквартированы тысячи солдат, что сыграло немаловажную роль в демографических процессах.

По данным четырех церковноприходских книг — немецких приходов Олевисте и Нигулисте, шведского прихода Св. Михаила и эстонского прихода Св. духа — в динамике рождаемости за рассматриваемые военные годы очень больших изменений не наблюдается. Правда, начиная с 1705 г. рождаемость во всех городских приходах уменьшается; следующий подъем рождаемости относится уже к другому периоду жизни города, а именно к годам после опустошительной эпидемии чумы 1710 г. Общая динамика рождаемости, может быть, во многом и не отличается от демографического развития в последнее десятилетие XVII в., когда в 1695—1697 гг. свирепствовал голод и рождаемость сокращалась.

Можно считать характерным для военных лет в Новое время изменение не столько общего развития рождаемости, сколько ее внутренней структуры. Порой растет число внебрачных детей, в частности, у городских низов. В Ревеле в рассматриваемое время число внебрачных детей было относительно небольшим. Так, в эстонском приходе с 1700 по 1704 гг. внебрачные дети составляют 7%, с 1705 по 1709 гг. — 6% от общего числа крещеных; в шведском приходе, соответственно, 7 и 5%; в немецких приходах — 0 и 1%. В сравнении с предыдущими годами приток числа внебрачных детей не заметен: в приходе Св. духа за период 1695—1699 гг. — 6%, в немецких приходах, соответственно, 0,4 и 1%. Таким образом, можно сделать вывод, что война не принесла увеличения количества внебрачных детей.

Где война очень ярко отражается — это в структуре внебрачной рождаемости. Опираясь на социальную принадлежность отцов и матерей внебрачных детей (по данным церковноприходских книг), мы можем представить (по примеру Ч. Фэрчайлда) следующую классификацию внебрачных половых отношений.

Неравные внебрачные отношения — это половые отношения между партнерами, один из которых, обычно мужчина, принадлежит к более высокой социальной группе. Такие отношения практически никогда не завершались браком. Чаще всего, хотя и не без исключений, сожительствовали хозяин и служанка. Сюда же мы причисляем внебрачные связи немцев с эстонками, которые принадлежали к городским низам. Такие союзы тоже крайне редко заканчивались браком. Удельный вес подобных внебрачных связей в эстонском приходе Св. духа в 1695—1699 гг. составлял 22%, в 1700—1704 гг. — 9%, в 1705—1709 гг. — 8%; в шведском приходе Св. Михаила, соответственно, 22 и 5%, а в 1705—1709 гг. таковых вовсе не было.

Равные внебрачные отношения — это половые отношения между лицами, принадлежащими к одной и той же социальной группе, чаще к городским низам Ревеля. Это могли быть эстонцы, финны, шведы. Матери внебрачных детей работали, как правило, служанками, а отцы рабочими-поденщиками. Матери оказывались в положении матерей-одиночек из-за невыполненных обещаний жениться. В процентуальном выражении этот подкласс внебрачных отношений выглядит так: в приходе Св. духа в мирные 1695—1699 гг. — 45%, в военные 1700—1704 гг. — 9%, в 1705—1709 гг. — тоже 9%; в шведском приходе, соответственно, 48, 38 и 21%. Такие внебрачные отношения доминировали в мирное время и в странах Западной Европы.

Кратковременные случайные внебрачные отношения. Здесь мы можем выделить несколько подвидов: во-первых, изнасилования, которые, по нашим источникам, случались в Ревеле крайне редко; во-вторых, проституция или просто беспутство и, в-третьих, внебрачные связи с дислоцированными в городе солдатами. Ясно, что отличия второго подвида от последнего более чем условны.

Если кратковременные внебрачные отношения составляли в мирные 1695—1699 гг. 19%, то в военные 1700—1704 и 1705—1709 гг., соответственно, 45 и 42%; в шведском приходе — 26, 47 и 79%. Это было вызвано, прежде всего, расквартированием в городе и его окрестностях шведских войск.

Такие изменения в структуре внебрачных половых отношений ни в коем случае не являются исключительными, они более чем типичны для тех мест, где в военные годы располагаются большие контингенты войск.

Внебрачные дети и матери-одиночки принадлежали в Ревеле к числу «презренных» жителей. А внебрачные дети из «undeutsch» («ненемцев») можно, пожалуй, рассматривать вдвойне презренными, так как с точки зрения «свободных наций» (немцы, шведы) они и так считались неполноценными. Трудно сказать, как относились сами городские низы, в частности undeutsch, к внебрачным детям. Но очевидно, что это отношение было не столь пренебрежительным, как среди цеховых ремесленников.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
6/V 1985

Teet VEISPAK

DIE UNEHELICHEN KINDER IN REVAL AM ENDE DES 17. UND IM ERSTEN JAHRZEHNTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Den Gegenstand der Untersuchung bildet die Geburtenzahl der unehelichen Kinder der relativ kleinen, 10 000 Einwohner zählenden Stadt Reval in den letzten Jahren des 17. Jahrhunderts und dem ersten Jahrzehnt des Nordischen Krieges 1700—1709, d. h. bis zur Kapitulation der Stadt. Die beständige Anwesenheit von tausenden Soldaten in diesen Jahren hat in demographischen Prozessen keine geringe Rolle gespielt.

Nach Angaben von vier Kirchenbüchern — zweier deutschen Gemeinden (St. Olai und St. Nikolai), einer schwedischen (St. Michael) und einer estnischen Gemeinde (des Heiligen Geistes) — lassen sich in der Stabilität der Geburtenzahl während der Kriegsjahre keine wesentlichen Veränderungen verzeichnen. Ab 1705 freilich geht die Geburtenzahl in allen Stadtgemeinden zurück, der nächste Aufstieg fällt schon in die Periode nach der verheerenden Pestseuche von 1710. Die Veränderung der Geburtenzahl unterscheidet sich nicht viel von der demographischen Entwicklung im letzten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts — während der Hungersnot 1695—1697, als die Geburtenzahl abgenommen hat.

Charakteristisch für die Kriegsjahre in der Neuzeit ist nicht soviel die Veränderung der allgemeinen Entwicklung der Geburtenzahl, als die ihrer inneren Struktur. Manchmal hat die Zahl der unehelichen Kinder während der Kriegszeit zugenommen. In Reval ist ihre Zahl während des Nordischen Krieges relativ klein: In der estnischen Gemeinde bilden die unehelichen Kinder 1700—1704 7%, 1705—1709 6% von der Gesamtzahl der Getauften, in der schwedischen Gemeinde entsprechend 7 und 5%. In den deutschen Gemeinden schwankt ihr Anteil zwischen 0 und 1%. Im Vergleich zu dem vorhergehenden Zeitabschnitt ist kein Unterschied zu vermerken: 1695—1699 in der Gemeinde des Heiligen Geistes 6%, in den deutschen Gemeinden entsprechend 0,4 und 1%. Die Schlußfolgerung ist also, daß der Krieg nicht zur Erhöhung der Zahl der unehelichen Kinder geführt hat.

Der Krieg widerspiegelt sich sehr deutlich in der Struktur der unehelichen Geburten. Aufgrund der sozialen Zugehörigkeit von Vätern und Müttern der unehelichen Kinder (nach Angaben der Kirchenbücher) kann man nach dem Vorbild von C. Fairchild die folgende Klassifizierung der unehelichen Beziehungen entwerfen:

Nichtgleichrangige uneheliche Beziehungen — sexuelle Beziehungen, wo einer der Partner, gewöhnlich der Mann, zur höheren sozialen Gruppe gehört. Solche Beziehungen haben fast nie zu einer Ehe geführt. Typisch sind hier die sexuellen Beziehungen zwischen dem Hausherrn und der Magd gewesen. Die Beziehungen zwischen den Deutschen und den Estinnen zählen wir zu dieser Untergruppe, da auch diese meistens keine Heirat zur Folge hatten und die Estinnen zu den städtischen Unterschichten gehörten. Der Anteil solcher Beziehungen betrug in der estnischen Gemeinde des Heiligen Geistes 1695—1699 22%, 1700—1704 9% und 1705—1709 8%; in der schwedischen Gemeinde entsprechend 22%, 5%, und 1705—1709 sind solche Beziehungen in der schwedischen Gemeinde gar nicht verzeichnet worden.

Gleichrangige uneheliche Beziehungen — sexuelle Beziehungen zwischen Personen der gleichen sozialen Gruppe, in den städtischen Unterschichten von Reval vor allem zwischen Esten, Finnen und Schweden. Hierher gehören die Mütter von unehelichen Kindern, die meistens als Mägde ihren Dienst taten, und die Väter — Knechte und Arbeitskerle. Man kann annehmen, daß hinter solchen Beziehungen in vielen Fällen uneingehaltene Eheversprechungen steckten. Diese Beziehungen bildeten in der Gemeinde des Heiligen Geistes in den Friedensjahren 1695—1699 45%, in den Kriegsjahren 1700—1704 9% und 1705—1709 9%, in der schwedischen Gemeinde entsprechend 48, 38 und 21%. Solche gleichrangigen unehelichen Beziehungen dominieren in der Friedenszeit auch in west-europäischen Staaten.

Kurzfristige uneheliche Beziehungen sind charakterisiert durch Kurzfristigkeit und Zufälligkeit. Hier können wir mehrere Untergruppen spezifizieren: Erstens Vergewaltigungen, die nach unseren Quellen in Reval höchst selten vorkamen; zweitens Prostitution oder einfach Liederlichkeit, und drittens uneheliche sexuelle Beziehungen mit den in der Stadt anwesenden Soldaten. Es ist klar, daß der Unterschied zwischen der zweiten und der letzten Untergruppe mehr als bedingt ist.

Kurzfristige uneheliche Beziehungen betragen in der estnischen Gemeinde 1695—1699 19%, in den Kriegsjahren 1700—1704 jedoch 45% und 1705—1709 42%, in der schwedischen Gemeinde entsprechend 26, 47 und 79%. Die Ursache dafür war vor allem die Anwesenheit der schwedischen Truppen in der Stadt und ihrer Umgebung.

Die unehelichen Kinder und ihre Mütter gehörten zu den «Unehelichen» der hiesigen Stadtsozietät. Die «undeutschen» unehelichen Kinder können vielleicht als doppelt «unehrlich» betrachtet werden, denn vom Standpunkt der «freien Nationen» waren die Undeutschen vermutlich sowieso «unehrlich.» Wie die städtischen Unterschichten, d. h. hauptsächlich die Undeutschen, sich zu ihren unehelichen Kindern und Müttern verhielten, ist schwer mit Bestimmtheit zu sagen. Doch ein völlig negatives Verhalten, wie es bei den Zunfthandwerkern der Fall war, fehlte hier offenbar.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 6. Mai 1985